

Het succes van het Nederlandse rijtjeshuis

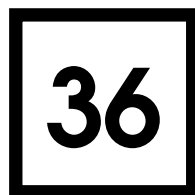
Van Eesterengesprek
#36 22 oktober 2014

Van Eesterenmuseum
Amsterdam

Het succes van het Nederlandse rijtjeshuis

Een oer-Hollands fenomeen	3
De oorsprong van het rijtjeshuis	4
Huizen van de lopende band	7
Doorzonwoning	13
Door de bomen het rijtjeshuis zien	15
Vorstelijk wonen	16
In kudden levend	18
Meer lezen	19
Colofon	20

Vier van de zeven miljoen huizen in ons land is een rijtjeshuis. Daarmee bewoont tien van de zeventien miljoen Nederlanders een doorzonwoning, eengezinswoning of ander soort rijtjeshuis. Waarom is dit ontwerp zo'n succesvol concept en wat zegt dat over de Nederlandse wooncultuur? NRC-journalist Bernard Hulsman en huisfilosoof Pieter Hoexum gingen hierover in gesprek naar aanleiding van de tentoonstelling Het rijtjeshuis in het Van Eesterenmuseum.

Een oer-Hollands fenomeen

Hulsman begint met een foto van het huis waar hij opgroeide in Weesp. Met zijn ouders en acht broers en zussen had hij er een 'fantastische jeugd'. 'Dat één zus sliep op de overloop, vond eigenlijk niemand raar. Tuintje voor, tuin achter, eigen opgang, geen bovenburen en ook nog betaalbaar. Wat wilde je nog meer?'

Daarmee geeft Hulsman ook gelijk zijn definitie van een rijtjeshuis: een woning in een rijtje van drie of meer identieke woningen met een eigen opgang op de begane grond. Een karakteristiek aspect is dat de woningen door een en dezelfde instantie - projectontwikkelaar of corporatie - zijn gebouwd.

'Dat één zus moest slapen op de overloop, vond eigenlijk niemand raar.'

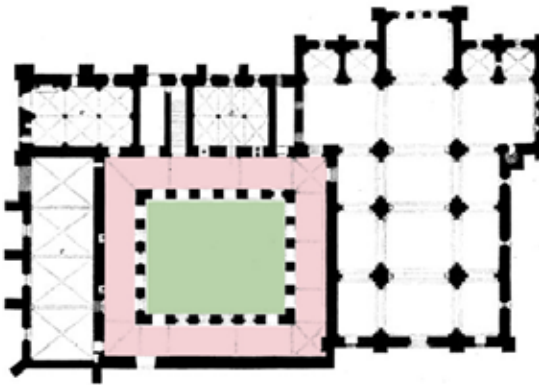

Bernard Hulsman
Bernard Hulsman is architectuurcriticus en redacteur van NRC Handelsblad. Hij schrijft sinds 1985 over architectuur. Samen met fotograaf Luuk Kramer publiceerde hij in 2014 Het rijtjeshuis, de geschiedenis van een oer-Hollands fenomeen.

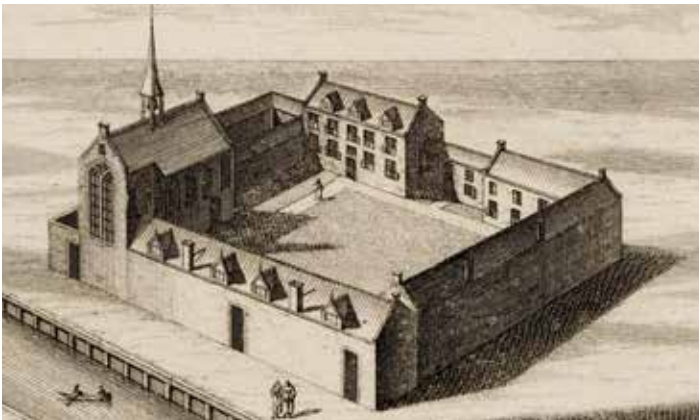
Het ouderlijk huis van Bernard Hulsman aan de Rembrandt van Rijnstraat in Weesp. Foto Luuk Kramer

De oorsprong van het rijtjeshuis

De vroegste vorm van het hofje, stelt Hulsman, is het klooster; wooncellen gelegen rondom een kloostertuin. Amsterdam telde in de Middeleeuwen tientallen kloosters. 'Dit soort verkaveling heeft standgehouden tot de komst van het woonerf in de jaren zeventig. Je zou dus kunnen zeggen dat heel Nederland in een klooster woonde.'

Voorbeeld van een Romaans klooster-complex; de Abdij van Sylvacane (1147) in de Provence. In roze de galerij, groen de kloostertuin.

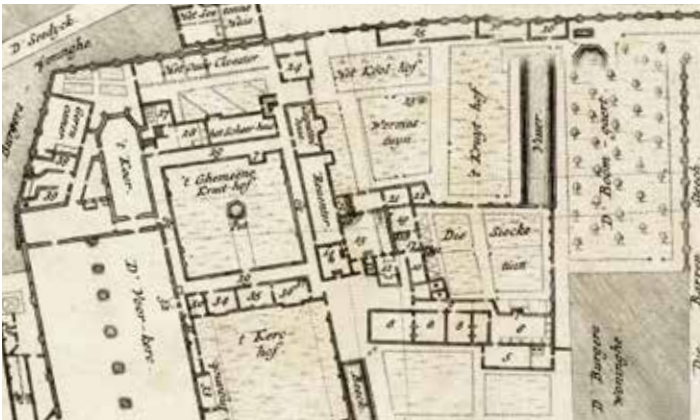

Het Agnietenklooster aan de Oudezijds Voorburgwal 231, gesticht in 1397. (De huidige Agnietenkapel dateert van 1470.)

In navolging van de kloosters lieten vanaf de late middeleeuwen kerkgenootschappen en filantropen hofjes bouwen voor – vaak arme – ouderen. Voor meer welgestelde alleenstaanden waren er zogenaamde provenershuizen, waar de bewoners betaalden voor kost en inwoning. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw financierden verlichte fabrieksdirecteuren en woningbouwverenigingen sociale woningbouw voor arbeiders en 'minvermogenden'. 'Het rijtjeshuis is verbonden met verzorging, en later ook met de verzorgingsstaat', zegt Hulsman.

Het Minderbroeders-klooster, gesticht in 1463 en gelegen tussen de Kloveniersburgwal, Molensteeg, Oudezijds Achterburgwal en Bardesteeg.

Heilige Geesthofje in Naaldwijk, begin zeventiende eeuw door Frederik Hendrik gebouwd voor arme mannen en vrouwen. Foto Druifkes 2010

Voor het personeel van de Koninklijke Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek liet directeur en verlicht ondernemer Jacob van Marken in 1884 Agnetadorp bouwen; een woonwijk met vrijstaande huisjes in een parkachtig gebied. Voor de mijnwerkers in Brunssum ontwierp architect Jan Stuyt in 1918 rijtjes identieke huizen met een woonkeuken. Ook Tuindorp Vreewijk in Rotterdam, ontwikkeld tussen 1919 en 1950 door Berlage en Granpré Molière, was een idealistisch initiatief.

'Het rijtjeshuis is altijd verbonden geweest met verzorging, en later ook met de verzorgingsstaat.'

Park Vreewijk, in 1919 gebouwd door de NV Eerste Rotterdamse Tuindorp 'ten behoeve van de minder gegoede bevolgingsklasse'.

Rijtjeshuizen Tuindorp Vreewijk. Collectie NAI

Huizen van de lopende band

Na de Eerste Wereldoorlog werd er gezocht naar wegen om de woningnood snel en goedkoop het hoofd te bieden. De functionalist J.J.P. Oud zocht, net als collega-architecten in Duitsland, naar een woning voor het existenzminimum; een zo klein en goedkoop mogelijke woning die wel voorziet in de woonbehoeften van een gezin. Hij liet zich daarbij inspireren door de manier waarop in de Verenigde Staten auto's werden geproduceerd. 'Oud zag dit type woningen als een soort woon-Ford voor de massa.'

*Vreewijk nu.
Foto Luuk Kramer*

*Kiefhoek Rotterdam,
1925. Architect J.J.P.
Oud is lid van De Stijl.
Dit is terug te zien in het
kleurgebruik van deze
woningen aan de
Lindtstraat.
Foto Luuk Kramer*

In de jaren dertig vindt een verschuiving plaats; het rijtjeshuis wordt aangepast aan de wensen van de middenklasse. De bouwkwaliteit wordt hoger, het oppervlak en het comfort groter en er komen zelfs rijtjeshuizen, zoals van Dudok in Eindhoven, met een ruimte voor de dienstbode.

Tuinwijk-Zuid, in 1922 ontworpen voor de middenklasse door J. B. van Loghem in opdracht van een woningbouwvereniging. Zonnelaan, Haarlem. Foto Luuk Kramer

Plattegrond woningen Van Loghum in Haarlem. Voor het eerst met de woonkamer aan de achterkant en keuken aan de straatzijde.

Het Nieuwe Bouwen doet zijn intrede in het ontwerp van het rijtjeshuis. Willem M. Dudok voor het middenkader van Philips. Het Witte Dorp, Burghplein, Eindhoven 1938. Foto Luuk Kramer

Rijtjeshuizen in Nagele. Dit dorp in de Noord-Oostpolder werd eind jaren 50 ingericht volgens de beginselen van het Modernisme. Collectief ontwerp van 'de 8' (Stam, Rietveld, Van Eyck e.a.) Foto Luuk Kramer

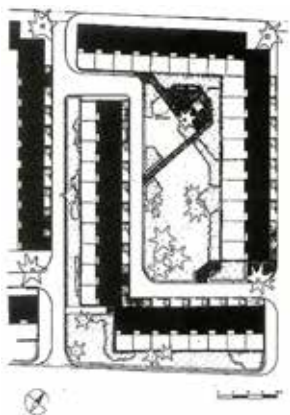
De indeling van het rijtjeshuis bleek een succes. Op de strokenbouw kwam echter kritiek. In Tuindorp Frankendael in de Amsterdamse Watergraafsmeer experimenteerde Cornelis van Eesteren in 1954 met hovenverkaveling. Dit principe is later nog op veel plaatsen toegepast. 'Zelfs de voorstanders van licht, lucht en ruimte, die het liefst alle bouwblokken hetzelfde ten opzichte van de zon zouden plaatsen, kwamen tóch uit bij de vorm van een hof.' Dat komt, is Hulsmans overtuiging, omdat de oorsprong van het rijtjeshuis ligt in het hofje.

'Zelfs de voorstanders van licht, lucht en ruimte kwamen tóch uit bij de vorm van een hof.'

Duplexwoningen in Tuindorp Frankendael ('Jeruzalem' in de volksmond, vanwege de witte gevels), 1956. Deze prefab-woningen werden gebouwd als tijdelijke maatregel om de woningnood na de oorlog te verlichten, met de bedoeling dat de boven- en benedenverdieping later zouden worden samengevoegd. Foto Luuk Kramer

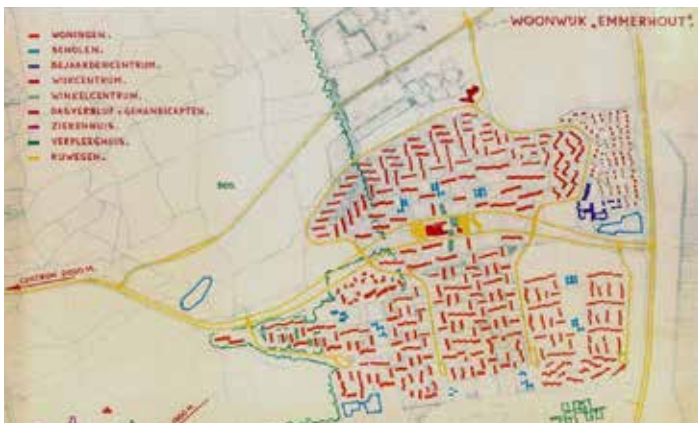
In de jaren zestig bood het Bouwcentrum kant en klare ontwerpen aan van zogenaamde Keuzeplanwoningen. Woningbouwverenigingen konden kiezen uit een aantal types, A, B of C. De uitvoering vond plaats zonder tussenkomst van een architect. De indeling is typisch voor de meeste rijtjeshuizen; de voordeur opent in een halletje, van waar je naar de keuken kunt, naar de dubbele woonkamer (aanvankelijk en-suite maar als snel werden de schuifdeuren weggelaten) of de trap op naar boven. Op de eerste verdieping zijn dan drie slaapkamers en een badkamer. Vaak was er ook nog een zolder.

Schakeling van L-vormige stroken tot woonhof. Frankendael, 1949.

Keuzeplanwoning Type-C naar ontwerp van Willem Wissing (1920 – 2008) voor woningbouw in Hendrik Ido Ambacht in 1956.

Misschien wel de eerste woonerven verschenen begin jaren zeventig in Emmen. Het ontwerp voor de wijk Emmerhout was een reactie op de hoekige hofjesverkeveling. 'Het is nog een voorzichtige poging met een geschakelde opstelling. Een cruciale verandering is het verdwijnen van de straat. De auto staat niet meer voor de deur.'

Stedenbouwkundige schets Emmerhout. Gemeente Emmen, Stedenbouw

Rijtjeshuizen Emmerhout. Foto Luuk Kramer

Doorzonwoning

Als er één huis typisch Nederlands is, dan is dat het rijtjeshuis. Maar hoe succesvol het concept ook mag zijn, zijn reputatie blijft ook tragikomisch. Dit is vooral het geval met de doorzonwoning. 'Het is het huis van Henk en Ingrid met een Opel voor de deur; het burgerlijk ideaal waar de intelligentsia niet dood gevonden wil worden.' Hulsman had enorme moeite om subsidie voor zijn boek los te krijgen. Hij en Kramer wilden een ode brengen aan het rijtjeshuis in al zijn varianten. Maar alleen als het boek kritisch zou zijn over het fenomeen waren fondsen bereid het project te steunen.

'Het hoogtepunt van de verzorgingsstaat valt samen met de doorbraak van het rijtjeshuis.'

Doorzonwoningen met grote ramen op zowel beneden- als bovenverdieping. Van der Kamlaan, Delft, ca. 1968. Foto Luuk Kramer

Het rijtjeshuis was zeker geen stedenbouwkundig ideaal. In de jaren zestig had men een verhouding voor ogen van 75% hoogbouw en 25% laagbouw. Maar na de jaren zeventig kon een belangrijke les getrokken worden uit de Bijlmermeer; de inwoners waar de wijk voor bedoeld was, bleven weg. Volgens Hulsman omdat ze een voorkeur hadden voor de rijtjeshuizen in overloopgemeenten als Purmerend en Zoetermeer. In die laatste plaats kon de verhouding hoog- en laagbouw nog net op tijd worden omgedraaid.

Wat Hulsman opviel bij zijn bezoek aan zijn ouderlijk huis was de veranderde wooncultuur. Kon je vroeger bij iedereen door het raam naar binnen kijken, en in de tuin een praatje maken met de burens, nu hangt overal vitrage en zijn er schuttingen opgetrokken. 'Er is niet veel over van de doorzoncultuur.'

Architectuurfotograaf Luuk Kramer heeft talloze exposities, fotoboeken, opdrachten, prijzen en stipendia op zijn naam staan. Foto's van Kramer zijn opgenomen in collecties van onder andere het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum. Samen met Bernard Hulsman maakte hij Het rijtjeshuis. Eerder werkten de twee al samen aan Double Dutch, over Nederlandse architectuur van na 1985, en een boek over de revitalisering van de Westelijke Tuinsteden Amsterdam.

Door de bomen het rijtjeshuis zien

Fotograaf Luuk Kramer vertelt kort iets over zijn overwegingen bij het fotograferen van de serie rijtjeshuizen. Om de gebouwen goed te kunnen vergelijken, moest hij eenvormigheid nastreven. 'Niet te dichtbij - dan zie je maar één woning - en niet te veraf want dan staat er teveel tussen. Vier voordeuren vonden we een ideaal rijtje.' Bij een smalle straat moest er daarom soms geïmproviseerd worden. Zoals de keer dat hij in de garage van de overburen moest gaan staan om toch net genoeg afstand te kunnen nemen. Ook koos hij voor bewolkte luchten. 'Prachtige wolkenluchten leiden gewoon teveel af van het onderwerp.' De winter bleek het ideale seizoen omdat de bomen dan niet het zicht op de huizenrij verhullen.

Pieter Hoexum is publicist en 'huisfilosoof'; op de zolder van zijn rijtjeshuis in Purmerend filosofeert hij over het leven in een overloopgemeente. Hij schreef een Kleine filosofie van het rijtjeshuis.

Vorstelijk wonen

'In zijn oneindige wijsheid vergeleek Hegel de filosoof met een uil die 's avonds in de schemering uitvliegt om de dag te overzien. Een allegorie voor het duiden van de tijdgeest. Ikzelf ben meer een scharrelkip', begint Hoexum, 'Ik filosofeer het liefst over de dingen om mij heen. Het tuinhekje bijvoorbeeld. Want was het niet Rousseau die begreep dat de oerzonde van de mensheid begon met het plaatsen van een hek?'

'De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij, dat was hij die als eerste een stuk grond omheinde en zich verstoutte te zeggen: dit is van mij.' schreef de filosoof in de achttiende eeuw. 'Hoeveel ellende was de mensheid niet bespaard gebleven als iemand die eerste palen had uitgerukt en geroepen had dat de aarde van iedereen is en tegelijk van niemand?' Hoexum aarzelde dan ook lang toen zijn burens, die in 2001 gelijk met hem hun woning in Purmerend betrokken, gezamenlijk een hekwerk voor de voortuinen wilden aanschaffen.

'We wonen niet alleen vorstelijk, we creëren ook allemaal onze eigen vorstendommetjes.'

Toen hij erop ging letten, viel hem op dat de meeste tuinhekjes bij hem in de buurt permanent open staan en eigenlijk eerder een warm welkom symboliseren dan een afsluiting. Helemaal gerustgesteld werd hij toen hij zich verdiepte in de geschiedenis van het tuinhek. Het hek werd geïntroduceerd in de renaissance. 'Eigenaren van buitenplaatsen imiteerden er kasteelheren mee. Het was eerder een indicatie van welvaart dan een beschutting tegen indringers.' Van rijke kooplieden ging het hekje naar de middenklasse, het tuinhek is een typisch voorbeeld van dalend cultuurgoed.

Dat begrip uit de sociologie is volgens Hoexum van toepassing op de hele ontwikkeling van de wooncultuur in de twintigste eeuw. Was aangenaam wonen lange tijd een voorrecht voor een kleine elite, langzamerhand werd het steeds meer gemeengoed. 'Nederland is in anderhalve eeuw van Een koninkrijk vol sloppen, zoals het boek van Auke van der Woud heet, veranderd in

een koninkrijk vol rijtjeshuizen. En we wonen niet alleen vorstelijk, met onze tuinhekjes creëren we ook allemaal onze eigen vorstendommen.''

Filosofen willen nog wel eens neerbuigend doen over massacultuur. 'Het rijtjeshuis is daar een voorbeeld van. Heidegger bijvoorbeeld zei in 1951 in de rede: Over denken, bouwen, wonen belangrijke dingen over huisvesting, maar eindigt met de opmerking dat "de werkelijke woningnood niet bestaat uit een gebrek aan woningen en de bevolkingsgroei, nee de eigenlijke nood van het wonen is hier in gelegen dat de stervelingen het wonen nog moeten leren." Dat is onzin, typisch voor een filosoof die in een berghut in het Zwarte Woud zit te filosoferen. Je kunt in een rijtjeshuis in een buitenwijk prima wonen en de meeste Nederlanders doen dat ook.'

*Zeventiende-eeuws hek bij een buitenplaats Doornburgh aan de Vecht
Het rijtjeshuis van Pieter Hoexum met openstaand tuinhek.
Foto's Pieter Hoexum, 2014*

In kudden levend

Zelf ontdekte Hoexum tijdens een langdurig verblijf in Duitsland hoe typische Nederlands het rijtjeshuis is. 'We huurden een appartement in een zogenaamd Mehrfamilienhaus. Veertig procent van de Duitsers woont in een dergelijk complex. Zoals de Nederlander droomt van zijn eigen rijtjeshuis is het Mehrfamilienhaus de bereikbare droom van de Duitser.'

'In het rijtjeshuis zijn de muren die ons scheiden, ook de muren die ons verbinden.'

Het Mehrfamilienhaus, de bereikbare droom van de Duitser.

Een Amerikaanse buitenwijk, egeltjes en gescheiden leven naast elkaar; tuinen in Purmerend.

'Wij denken in onze Nederlandse arrogantie dat wij de uitvinders van de gezelligheid zijn en dat het een onverhaalbaar begrip is. Gezellig betekent: 'in kudden levend'. Nou, daar weten de Duitsers werkelijk alles van!' De menselijke aard is volgens Hoexum treffend verwoord door Schopenhauer in de Parabel van de egels. We schurken als egeltjes zo dicht mogelijk tegen elkaar aan om warm te blijven, maar blijven ver genoeg van elkaar om niet geprikt te worden. Hoeveel afstand we van elkaar houden is cultureel bepaald. 'In het Duitse Mehrfamilienhaus zitten de egeltjes op een kluitje. De Angelsaksische, vooral de Amerikaanse wooncultuur is heel individualistisch: daar woont men het liefst in een vrijstaande woning in een suburb. Het Nederlandse model zit daar tussenin; wel onder één dak maar allemaal een eigen voordeur.'

Meer lezen

Bernard Hulsman. Het rijtjeshuis. De geschiedenis van een oer-Hollands fenomeen (Nieuw Amsterdam 2014, 176 blz. € 19,95), met 60 foto's van Nederlandse rijtjeshuizen door Luuk Kramer.

[Luuk Kramer.nl](http://LuukKramer.nl)

Pieter Hoexum. Kleine filosofie van het rijtjeshuis. Atlas Contact 2014, 208 blz. € 19,99).

Biografische schets Willem Wissing (NAi, z.j.)

Colofon

Tekst: Ietswaart Research & Redactie www.ietswaart.nl

Beeld: Luuk Kramer, NAI, Wikimedia Commons.

Rechthebbenden van beeldmateriaal kunnen contact opnemen met het Van Eesterenmuseum.

Vormgeving: anoukjohanson.nl

22 oktober 2014

Van Eesterenmuseum Amsterdam

Burgemeester de Vlugtlaan 125

www.vaneesterenmuseum.nl

info@vaneesterenmuseum.nl

